

КУЛТУРА

Бр.188/2025.

ISSN 0023-5164

УДК 316.7

ЧАСОПИС ЗА ТЕОРИЈУ И СОЦИОЛОГИЈУ КУЛТУРЕ И КУЛТУРНУ ПОЛИТИКУ

Издавач: Завод за проучавање културног развитка

Одговорни уредник: Владан Церовић

Главна уредница: др Слађана Илић, научни сарадник

Остали чланови редакције: др Саша Радојчић (Универзитет уметности, Факултет ликовних уметности, Београд), др Јана Алексић (Институт за књижевност и уметност, Београд), др Слободан Пенезић (Институт друштвених наука, Београд, Универзитет „Унион – Никола Тесла“, Факултет за спорт – катедра за новинарство, Београд), др Слободан Мрђа (Завод за проучавање културног развитка, Београд), др Владимир Коларић (Завод за проучавање културног развитка, Београд)

Извршни уредник: Пеђа Пивљанин

Дизајн: Атила Капитањ

Лектура и коректура: др Биљана Бранић Латиновић

Превод на енглески и лектура превода: Татјана Медич

Припрема за штампу: Зоран Станковић

Редакција часописа Култура, Риге од Фере 4, Београд,
тел. 011 2187 637, e-mail: kultura@zaprokul.org.rs
Веб-сајт: casopiskultura.rs

Часопис излази тромесечно

Сви текстови у часопису се рецензирају

КУЛТУРА – Review for the Theory and Sociology of Culture
and for the Cultural Policy (Editor in Chief dr Slađana Ilić);
Published quarterly by Center for Study in Cultural
Development, Belgrade, Rige od Fere 4, tel. (+ 381 11) 2637 565

ISSN 0023-5164

УДК 316.7

Објављивање овог броја Културе омогућило је
Министарство културе Републике Србије

САДРЖАЈ

КУЛТУРА У ВРЕМЕНУ КРИЗЕ

Слободан Пенезић

УВОД

5

Ирена Ристић

ЈЕДНА КАО НИЈЕДНА

9

Јована Зафировић и Бранка Матијевић

СВЕТ РАДА У ДОБА КРИЗЕ

21

Дејана Вукасовић и Сања Лазаревић Радак

СПОРЕДНЕ ВЕСТИ И АФЕКТИВНА МИТОЛОГИЈА У ВРЕМЕНУ КРИЗЕ

45

Ксенија Марковић и Милица Јоковић Пантелић

КУЛТУРНА ПРАВА НАЦИОНАЛНИХ МАЊИНА У ВРЕМЕНУ КРИЗЕ

КУЛТУРЕ У СРБИЈИ

55

Ђурђица Станковић

КУЛТУРНА БАШТИНА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

79

ИСТРАЖИВАЊА

Душица Поповић

САВРЕМЕНИ ДИСКУРСИ О СМРТИ И ЊИХОВЕ РЕПРЕЗЕНТАЦИЈЕ

У УМЕТНИЧКОЈ ПРАКСИ ГРУПЕ АУТОПСИЈА

95

Милош Богдановић
О НЕЖНОСТИ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ СТАЛНИХ ПОСТАВКИ МУЗЕЈА
ЈУГОСЛАВИЈЕ

109

Кристина Ђ. Ембер
ИЗДАВАШТВО ПЕРИОДИКЕ У ВЕЛИКОЈ КИКИНДИ ДО 1942. ГОДИНЕ

125

Милан Б. Радоичић
ЈЕ ЛИ КУПОЛА ПЛАВА

143

Драгана Жарић
АЛГОРИТАМ КАО УРЕДНИК

157

 ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Лидија В. Петровић
ИЗМЕЂУ АНТРОПОЛОШКОГ ПЕСИМИЗМА И ОПТИМИЗМА

173

C o n t e n t s

181

Ђурђица Станковић

Институт друштвених наука, Београд

КУЛТУРНА БАШТИНА КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

ОЧУВАЊЕ ИДЕНТИТЕТА У ВРЕМЕ КРИЗЕ
И ГЕОПОЛИТИЧКИХ ПРЕВИРАЊА*

DOI 10.5937/kultura2588079S

УДК 316.75(497.11)“1999/2024”

316.752(=163.41)(497.115)

оригиналан научни рад

Датум пријема: 17. 3. 2025.

Датум прихватања: 01. 09. 2025.

Сажетак: Манастири и цркве на простору Косова и Метохије сјадају у најугроженије културне баштине у Европи. Проблем очувања српских средњовековних манастира и цркви посебно је оштар у времену кризе и нерешених геополитичких питања и стањуса јужне српске покрајине. У овом раду анализирано је стање и перспективе културне баштине на простору Косова и Метохије. Основно истраживачко питање на које ће ауторка покушати одговорити је: да ли нарушавањем културне баштине на Косову и Метохију долази до појкошавања идентитета српског народа? Очување културне баштине у директној је вези са очувањем српског идентитета на простору Косова и Метохије. Валоризација културне баштине на територији Косова и Метохије у функцији очувања српског идентитета представља начин да се створи повољнија клима за суживот различитих етничких група и њихово помирење након деценија сукоба. У покушају да одговори на истраживачко питање, ауторка користи историјски метод, анализу садржаја и анализу дискурса.

Кључне речи: културна баштина, цркве, манастири, Косово и Метохија, идентитет

Увод

Културна традиција Косова и Метохије је богата, испреплетена утицајима разних етничких група које су живеле или и даље живе на овом простору. Вековима су овај простор насељавали Срби, Албанци, Бошњаци, Хрвати, Роми, Ашкалије, Горанци, Египћани, Цинцари и други. Културно-историјско

* Рад је написан у оквиру Програма истраживања Института друштвених наука за 2025. годину који подржава Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

наслеђе не представља темељ националног идентитета искључиво српске етничке групе на Косову и Метохији, већ је од значаја за све етничке групе које живе на овом простору.¹ У овом раду посветићемо пажњу искључиво улози културно-историјског наслеђа у очувању српског националног идентитета на Косову и Метохији.

Културно наслеђе на Косову и Метохији обухвата: материјално и културно наслеђе, како у облику покретних културних добара (слике, скулптуре, рукописи, новчићи), тако и непокретних културних добара (споменици, археолошка налазишта и сл), затим нематеријално културно благо (усмена предања, сценске уметности, обичаји и ритуали), као и природно наслеђе (природни локалитети са културним значајем, попут културних предела, физичких, биолошких или геолошких формација).² На простору Косова и Метохије (у функцији, материјалним остацима или у предању – порушени и уништени) се налази преко 1500 светих места (манастири, цркве, гробља) која приповедају богату историју и православну духовност српског народа.³ У раду ћемо посебну пажњу посветити сакралним објектима на чијим су се темељима развијали заједништво и осећај припадности српском националном идентитету. Положај српских сакралних објеката на Косову и Метохији је немогуће посматрати ван савремених геополитичких превирања на овом простору, будући да је културна и духовна баштина у епицентру збивања, како својим географским положајем, тако и у преговорима између Београда и Приштине и званично присутне међународне заједнице.

Очување српске културне баштине на простору Косова и Метохије јесте тежак и драматичан процес, јер нигде на свету није забележена таква девастација културног наслеђа једног народа, као што је то случај са уништењем српске културне баштине на Косову и Метохији.⁴ У периоду од 1999. до 2004. године уништено је 38 споменика и објеката⁵, а од тога, чак 30 споменика су сакрални објекти, односно српске цркве и манастири. У марту 2004. године тешко је оштећено више десетина православних споменика културе чиме је на суров начин представљено стварно

1 Radović, V., Katanić, Z. i Pezo, L. (2018) *Valorizacija srpskog kulturnog-istorijskog nasleđa Kosova i Metohije*, TIMS.Acta (12), Novi Sad: Fakultet za sport i turizam, str. 7.

2 Stevanović, M. i Đurđević, D. (2021) Kulturno nasleđe na KIM u svetlu primene rezolucije 1244 Saveta Bezbednosti UN, *Megatrend revija* 18 (2), Beograd: Megatrend Univerzitet, str. 187.

3 Марковић, Г. (2015) *Зоне заштитне српских манастира на Косову и Метохији*, докторска дисертација, Архитектонски факултет, Универзитет у Београду, стр. 5.

4 Медојевић, Ј., Милосављевић, С. (2022) Уништавање српских цркава и манастира на Косову и Метохији од 1999. до 2022. године: културно географске детерминанте, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* 52 (4), Косовска Митровица: Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет, стр. 251.

5 Судбина културне баштине на Косову и Метохији. (2024) Министарство културе Владе Републике Србије и Музеј у Приштини (са измешеним седиштем), стр. 17–21. Доступно на: https://www.media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/sudbina_kulturne_bastine.pdf

стање српске културне баштине на Косову и Метохији.⁶ У мартовском погрому укупно је уништено 35 споменика и цркава.⁷ Ови догађаји алармирали су међународну заједницу да се енергичније укључи у процес обнове и заштите споменика културе. Исте године, манастир Високи Дечани је уврштен на Унескову (Организација Уједињених нација за образовање, науку и културу, енгл. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO) листу светске баштине у опасности, а потом је листа проширена уписом још три угрожене целине са манастирима Пећком патријаршијом, Грачаницом и Црквом Богородице Љевишке у Призрену. Ови споменици се заједно називају Средњовековни српски споменици на Косову и Метохији (Serbian Medieval Monuments of Kosovo and Metohija).⁸ На листи светске баштине у опасности укупно се налази 56 културних добара, а од тога 4 се налазе на простору Косова и Метохије. Крајем новембра 2024. године одржана је изложба о српским манастирима на Косову и Метохији под покровитељством и у седишту Унеска у Паризу. Изложба је одржана поводом обележавања 20 година од уписа манастира Високи Дечани на Унескову Листу светске баштине, док су две године касније на Листу светске баштине у опасности додати манастири Грачаница и Пећка патријаршија, као и Црква Богородице Љевишке у Призрену.⁹ Међународне организације, попут Унеска, на овај начин потврђују уништавање српске културне и духовне баштине на Косову и Метохији. Међутим, проблем представља и чињеница да, поред поменутих 4 сакрална објекта, на Косову и Метохији постоји још око 1300 манастира и цркава који такође представљају културну баштину српског народа, али без адекватно обезбеђене међународне заштите.

Поред намерних оштећења, до пропадања културне баштине на Косову и Метохији долази и због непостојања ефикасне заштите, односно недостатка конзервације и адекватних услова чувања, што доводи до природног пропадања како манастира и цркава, тако и икона, књига, накита и другог покретног културног наслеђа.¹⁰

Наш рад је структуриран на следећи начин: након уводног поглавља о стању културне баштине на територији Косова и Метохије, детаљније је анализирано стање културног наслеђа на Косову и Метохији кроз четири временске етапе. Прва временска етапа односи се на период од 1999. до 2004. године, затим период

6 Jović-Lazić, A. (2004) *Zaštita kulturne baštine na Kosovu i Metohiji, Međunarodni problemi* 56 (4), Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, str. 472.

7 Светиње и културна добра уништени у мартовском погрому (2024) Министарство културе Владе Републике Србије и Музеј у Приштини (са измештеним седиштем), стр. 23–48. Доступно на: https://www.media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/unisteno_mart2004.pdf

8 Николић, М., Вукотић Лазић, М. и Ротер Благојевић, М. (2021) Споменици светске културне баштине на Косову и Метохији – проблеми и перспективе заштите, *Архитектура и урбанизам*, 53, стр. 91.

9 Čvorović, G. (26. novembar 2024) *Srpski manastiri osvetlili UNESCO: Izložba o Dečanima, Gračanic, Pečkoj Patrijaršiji i Bogorodici Ljeviškoj u Parizu, Novosti*.

10 Jović-Lazić, A. нав. дело, стр. 474.

од мартовског погрома 2004. године до 2008. године и једностраног проглашења независности Косова и Метохије. Трећа етапа обухвата период од 2008. до 2020. године, док савремени период обухвата стање и перспективе српске културне баштине на територији Косова и Метохије од 2021. до краја 2024. године. На крају рада се налазе закључна разматрања. Подаци о уништавању српских православних цркава и манастира у овом раду преузети су из званичних изјава Епархије рашко-призренске, докумената Владе Републике Србије о уништеној и оштећеној културној баштини на Косову и Метохији, као и из дневне штампе.

*Културна баштина на Косову и Метохији
у временском периоду од 1999. до 2004. године*

На Косову и Метохији је након војних сукоба 1999. године, замах добио други рат, који се огледао у уништавању и угрожавању српске верске, културне и духовне баштине¹¹, а који нажалост још увек траје. Највећи број српских сакралних објеката је уништен у периоду од 24. марта до 9. јуна 1999. године (током НАТО интервенције), а потом је то настављено све до јануара 2000. године.¹² Након одласка војске Југославије, јуна 1999. године, велики број српских импозантних културно-историјских и црквених објеката је страдао у њобедничким слављима тзв. ОВК и албанског становништва.¹³ У временском периоду од 1999. до 2004. године уништено је укупно 15 споменика културе у првој категорији и 23 споменика у трећој категорији, што чини укупно 38 споменика културе.¹⁴

Црква Св. Илије у Церници, која се налази у трећој категорији заштите, 1999. године је минирана, а наредне године додатно је уништена њена унутрашњост.¹⁵ Током 1999. године демолирани су и уништени до темеља и следећи сакрални објекти: Црква Св. Илије у Жегри је демолирана, минирана и запаљена; Црква Св. Николе у Ђураковцу је минирана и срушена; Црква Св. Илије у Качанику је демолирана и запаљена; Црква Св. Николе у Чабаћима је минирана, а рушевине су претворене у депонију; Манастир Св. Петра и Павла у Добрим Водама је гранатиран, уништен и претворен у склониште за стоку; Манастир Ваведења Богородице

11 Павличић, Ј. Српско споменичко наслеђе на Косову и Метохији у светлу савремених теорија о културној баштини у: *Уметничко наслеђе српског народа на Косову и Метохији, историја, идентитет, угроженост, заштита*, приредили Војводић, Д. и Марковић, М. (2017), Београд: САНУ, стр. 486.

12 Медојевић, Ј. и Милосављевић, С. нав. дело, стр. 243.

13 Радовановић, Д., Ђекић, М. После усвајања Резолуције 1244 (1999–2017) у: *Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији: идентитет, значај и угроженост*, приредили Марковић, М. и Војводић, Д. (2017), Београд: САНУ, стр. 70.

14 Судбина културне баштине на Косову и Метохији, нав. дело, стр. 19.

15 Уништена и оштећена културна добра на Косову и Метохији у периоду од 1999. до 2000. године. (2024) Министарство културе Владе Републике Србије и Музеј у Приштини (са измештеним седиштем), стр. 51. Доступно на: https://www.media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/unisteno_osteceno_1999-2004.pdf

у Долцу је срушен; Црква Св. Петке у Дрснику је запаљена, док су надгробни споменици и конак демолирани; Црква Св. Николе у Сићеву је опљачкана, запаљена и минирана; Црква Св. Николе у Косовској Каменици је минирана чак 4 пута; Црква Св. Николе у Словињу је срушена до темеља; Црква Св. Николе у Кијеву је минирана и уништена; Црква Св. Николе у Млечанима је гранатирана и уништена; Манастир Светих врача Козме и Дамјана у Зочишту миниран и запаљен; Црква Св. Ђорђа у Сиги је запаљена и уништена; Црква Св. арханђела Михајла у Ракитници је оскрнављена и запаљена; Манастир са црквом Св. Марка у Кориши је у потпуности уништен; Црква Св. Николе у Љубижди је демолирана и запаљена; Црква Св. Николе у Призрену је минирана; Црква Богородице Одигитрије у Муштутишту је минирана и спаљена; Манастир Свете Тројице у Муштутишту такође миниран и спаљен; Црква Св. Ђорђа у Речану је минирана и уништена; Црква Св. Николе у Поповљану је минирана и уништена; Црква Св. Николе у Штимљу је уништена до темеља; Манастир Светих арханђела у Горњем Неродимљу је миниран и уништен; Црква успења Пресвете Богородице (Манастир Светог цара Уроша) у Шајковцу је минирана и уништена до темеља; Црква Св. Николе у Доњем Неродимљу је минирана и уништена; Манастир Светог арханђела Михаила у Бузовику је миниран и запаљен и Црква Св. Лазара у Самодрежи је демолирана, запаљена и срушена. Током 2000. године оштећена је и Црква Св. Николе у Ђилану.

Од 38 уништених споменика културе на простору Косова и Метохије, у периоду од 1999. године до 2004. године и мартовског погрома, чак 30 су српски манастири и цркве. Велики број уништених манастира и цркава су се налазили у првој и трећој категорији заштите, поседовали су изузетан историјски и културни значај и чинили су важан део српске културне и духовне баштине. Поред непокретних материјалних добара, уништено је и покретно културно благо као што су вредне фреске, иконостаси и други црквени инвентар. Пуком срећом, из рушевина је пронађен и сачуван одређен број вредних икона са иконостасима, који су пребачени у Пећку патријаршију и Велику Хочу. Данас, простор на коме су се налазили порушени српски манастири и цркве, и рушевине истих, није обезбеђен и налази се у областима насељеним Албанцима или у ненасељеним областима у албанском окружењу.

Културна баштина на Косову и Метохији у временском периоду од 2004. до 2008. године

У погрому из марта 2004. године уништено је 19 споменика културе – 6 у првој категорији (црквених грађевина из XIV, XV и XVI века), и 16 светиња које нису категорисане, што представља укупно 35 споменика и цркава,¹⁶ а од тога чак 31 су српски верски објекти.

¹⁶ Судбина културне баштине на Косову и Метохији. (2024) Министарство културе Владе Републике Србије и Музеј у Приштини (са измештеним седиштем), стр. 19. Доступно на: https://www.media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/sudbina_kulturne_bastine.pdf

Током мартовског погрома уништени су следећи верски објекти¹⁷: Црква Св. Илије у Бистражину; Саборна црква Свете Тројице у Ћаковици; Црква Успења Богородице с парохијским домом у Ћаковици; Гробљанска црква Светог кнеза Лазара у Пискоте; Црква Св. Николе у Косову Пољу; Црква Св. Катарине у Бресју; Црква Св. Пантелејмона у Доњој Слапашници; Црква Св. Саве у Косовској Митровици; Црква Св. арханђела Михаила у Обилићу; Црква Св. Недеље у Брњачи; Црква Богородичног Ваведења у Белом Пољу; Црква Св. Јована Претече у Пећи; Црква Св. Илије у Подујеву; Црква Св. Николе у Приштини; Црква Св. Спаса у Призрену; Црква Богородице Љевишке у Призрену; Црква Св. Николе у Призрену; Манастир Светих арханђела у Призрену; Црква Св. Недеље у Призрену; Црква Св. Ђорђа у Призрену; Саборна црква Св. Ђорђа у Призрену; Црква Светих врача Козме и Дамјана у Призрену; Црква Св. Пантелејмона у Призрену; Црква Св. Недеље у Живињанима; Манастир Девич у Србици; Црква Св. арханђела Михаила у Штимљу; Црква рођења Пресвете Богородице у Софтовићу; Црква Св. апостола Петра и Павла у Талиновцу; Црква Св. краља Уроша у Урошевцу; Црква Св. Илије у Некодиму и Црква Св. Илије у Вучитрну.

Након утврђивања врсте и обима нанете штете и оштећења, потписан је Меморандум о разумевању и договореним општим принципима за обнову објеката Српске православне цркве између патријарха Српске православне цркве и представника Министарства културе, омладине и спорта привремених институција самоуправе на тзв. Косову.¹⁸ Међутим, 2007. године урађена је Анализа истине о обнови, на основу одлуке Савета за обнову и изградњу храмова Епархије рашко-призренске и извршен је обилазак манастира и цркава који су порушени у мартовском погрому, а који су били део Меморандума о разумевању. Резултати анализе, поткрепљени и документовани фотографијама узетих са лица места су показали следеће¹⁹: поступци рестаурирања ни на једном локалитету и објекту нису испуњавали основне принципе и правила приликом заштите и реконструкције; радови су се изводили нестручно, лошим материјалима и без поштовања рестаураторских услова; предузећа која су изводила ове радове нису била квалификована за овакву врсту делатности; неадекватан је био надзор над извођењем споменутих радова; прегледани узорци материјала узети са терена су показали да је основни

17 Светиње и културна добра уништени у мартовском погрому. (2024) Министарство културе Владе Републике Србије и Музеј у Приштини (са измештеним седиштем), стр. 23–48. Доступно на: https://www.media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/unisteno_mart2004.pdf

18 Темерински Давидов, А. Успостављање система институционалне заштите споменика и резултати конзерваторско-рестаураторских радова на Косову и Метохији у: *Умешничко наслеђе српског народа на Косову и Метохији, историја, идентитет, урођеност, заштити*, приредили Војводић, Д. и Марковић, М. (2017), Београд: САНУ, стр. 460.

19 Глишић, М. Анализа истине о обнови, у: *Неодржива обнова: како се сироводи Меморандум о обнови српских светиња на Косову и Метохији*. (2008) Београд, Грачаница: Влада Републике Србије, Министарство за Косово и Метохију, Епархија рашко-призренска и косовско-метохијска, стр. 55–84.

грађевински материјал који је био коришћен за обнову у великој мери био деградиран услед високих температура којима је био изложен и други пронађени пропусти и недостаци. Предузимане обнове српских сакралних објеката након 2004. године више су разарале него што су успеле да сачувају српско културно и духовно наслеђе на простору Косова и Метохије.

*Културна баштина на Косову и Метохији
у временском периоду од 2008. до 2020. године*

Поред физичког оштећења српских сакралних објеката, које је започето 1999. године, а интензивирано 2004. године током мартовског погрома, отпочео је и паралелни процес присвајања српске духовне и културне баштине на Косову и Метохији од стране привремених институција у Приштини. Уништење и оштећење преко 150 цркава и манастира Српске православне цркве на Косову и Метохији представљао је претходни услов без којег не би било могуће стварање лажне државе Косова.²⁰ Бројна су мишљења да су тој лажној држави, која је самопроглашена 17. фебруара 2008. године, претходиле лажне интерпретације историје и срамно разарање српске културне, духовне и црквене баштине.²¹ Једнострано проглашење независности тзв. Косова довело је директно до страха од онтолошке небезбедности колективитета који је настањен у политичко-географским границама Републике Србије, будући да је културно полагање права над територијом кључни аргумент онтолошке безбедности и да је оно непосредно укључено у идентитет колективитета, а без којег се јавља страх и бојазан од губитка сопства.²²

Након 2004. године, није више постојало организовано и колективно уништавање српске културне баштине на простору Косова и Метохије, али то не умањује и не потцењује значај спорадичних, индивидуалних покушаја разарања и присвајања српске културно-историјске баштине. Процес проглашења независности тзв. Косова и покушај отимања српске државе Србима, пратио је и процес присвајања српске културне баштине албанској културној баштини. Историјски посматрано, уништавање и присвајање туђе културне и духовне баштине постоји од када култура у људској цивилизацији егзистира.²³ Освајач туђе територије настоји да сатре све што је симбол културе народа чију је територију запосео, а нарочито верске објекте. Културно-историјске споменике освојеног народа проглашава за

20 Самарџић, С. Увод, у: *Неодржива обнова: како се сироводи Меморандум о обнови српских светиња на Косову и Метохији*, (2008) Београд, Грачаница: Влада Републике Србије, Министарство за Косово и Метохију, Епархија рашко-призренска и косовско-метохијска, стр. 9.

21 Исто, стр. 10.

22 Stanković, Đ., Topalović, M. (2023) Značaj kulture pamćenja za izgradnju kolektivnog identiteta i ontološke bezbednosti: studije slučaja Japana i Kosova, *Politička misao* 60 (3), str. 134.

23 Milović, M., Baltezarević, B. (2022) Pasivnost Privremenih kosovskih institucija i dela međunarodne zajednice u pogledu napada na srpsku kulturnu i duhovnu baštinu na KiM i pokušaj njenog prisvajanja. *Megatrend revija* 19 (2), str. 212.

своје, уклањајући на све могуће начине доказе о постојању неког другог народа на тим просторима. Уништавање културно-историјских споменика религијског и етничког другог у постконфликтним друштвима представља најочигледнији израз тежње за исправљањем наводним историјских неправди, у чему умногоме доприноси самовиктимизујући наратив којим се постојеће разлике интензивирају, те се ствара наглашенији јаз између страна.²⁴

Матрица деловања на Косову и Метохији је следећа: у временском периоду од 1999. до 2004. године (закључно са мартовским погромом) албанско становништво је уништавало и разарало све оно што је представљало симбол српске вере и културе. Након проглашења независности Косова 2008. године, јавила се свест о корисности присвајања српских културних добара, јер се на тај начин стицало право на староседелаштво, градио лажни идентитет и полагало права на присвојену територију на којој су се та добра и налазила. Признати културну баштину неке групе симболизује признање културног идентитета те групе, а последично и признавање њеног историјског присуства на одређеној територији.²⁵ Из тог разлога албанско становништво је настојало да оспори српску припадност културне баштине на Косову и Метохији.

Отежавајући проблем представљала је и пракса деловања Унеска, који сматра да не постоји културна баштина једне државе или региона, већ целокупног човечанства, тако да не посматра споменике културе као власништво неке државе, већ као заједничку тековину свих људи. Такође, приметна је тенденција да се споменицима културе изоставља придев *српски* и да се објекти који се налазе у поседу Српске православне цркве називају *косовским* или *византијским* наслеђем, уз избегавање коришћења било каквих националних одредница.²⁶ На тај начин, иако је културна баштина на Косову и Метохији српског порекла, сада се она назива *косовском* или *хришћанском*, уз аргументацију да културна добра немају националност, да су она еклектична, јер садрже утицаје различитих култура. Често се наводи и аргумент да су Албанци пре доласка Турака и албанске муслиманизације на Косову и Метохији били хришћани и да зато полажу право на одређене православне цркве и манастире.

Културна баштина на Косову и Метохији у временском периоду од 2021. до 2024. године

Током 2021. године забележено је 22 инцидента који су директно утицали на нарушавање српске културне баштине на Косову и Метохији. Већина инцидентата,

24 Лазовић, Д. (2024) Самовиктимизујући наратив као препрека међурелигијском дијалогу у Босни и Херцеговини, *Религија и толеранција* 22 (42), стр. 265–266.

25 Lončar, J. Kulturna baština na Kosovu: Isključivanje manjina kroz inkluzivno zakonodavstvo, u: *Figura neprijatelja: preosmišljavanje srpsko-albanskih odnosa*, priredili Pavlović, A., Zaharijević, A., Halili, R. i Pudar, D. G. (2015) Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu, str. 412.

26 Костић, С. (09. март 2005) Битка за споменике културе на Косову, име је знак, *Време*.

њих 14, односила се на провале и крађу у српским православним црквама и манастирима. Од покретног материјалног добра уништене су плаштанице, иконе, свете реликвије, јарболи, заставе и друго, отуђени су новац и грађевински материјал, украдене су струјне инсталације и озвучење, док су цркве демолиране и оштећене. Осим тога, цркве су често биле подложне каменовању, као и оштећењима прозора и улазних врата. Табле са путоказима за манастире су биле поломљене. На сакралним објектима су често исписивани графити „ОВК”, „Исус мрзи Србе” на енглеском језику, „Албанија УЧК” и други погрдни слогани. Такође, забележен је и инцидент упада косовске полиције на црквени посед храма Христа Спаса у Приштини, који се догодио након литургије на Спасовдан, а без икаквог ваљаног разлога.

Наредне године, забележено је 19 инцидентата скрнављења српске културне баштине на територији Косова и Метохије. Од укупног броја инцидентата, девет се односи на провале и пљачке верских објеката, што чини половину случајева. Такође, верски објекти су опет били мета вандализма и каменовања и материјална штета причињена на објектима је велика. Скидане су заставе, јарболи са верских објеката, а качене су заставе са грбом и натписом терористичке организације УЧК и албанске заставе. У овој години забележене су и две провокације брисања локације манастира Високи Дечани са сервиса Гугл мапс (Google Maps).

У 2023. години пријављено је 16 случајева разарања српске културне баштине на Косову и Метохији. Током 2023. године забележено је 5 случајева обијања верских објеката и исто толико случајева скрнављења. Такође, оно што је приметно из године у годину јесте да долази до провокација и истицања заставе тзв. Косова и Албаније на верским објектима, док се српске заставе уклањају. Тровање пет паса у дворишту Цркве успења Пресвете Богородице у Новом Брду представља чин који далеко превазилази границе људскости. Исте године, тзв. косовске власти су забраниле одржавање верског обреда поводом празника и приступ Цркви Христа Спаса у Приштини. Власти у Приштини су две православне цркве, једну у селу Горње Винарце у јужном делу Косовске Митровице и другу у Горњем Стрмцу у општини Зубин Поток, прогласиле католичким и римокатоличким објектима.

Током 2024. године забележено је 7 инцидентата уништавања српске културне баштине на територији Косова и Метохије. У 2024. години пријављен је само један случај обијања и пљачкања српске цркве, док је забележено 6 инцидентата скрнављења и исписивања погрдних графита²⁷ на српским сакралним објектима.

Анализом временског периода од 2021. до 2024. године може се закључити следеће. У 2021. години забележено је 22 инцидента скрнављења и уништавања српских сакралних објеката на територији Косова и Метохије. Наредне године тај број је износио 19, а током 2023. године се смањио на 16, да би у 2024. години било забележено и пријављено укупно 7 инцидентата уништавања српских вер-

²⁷ Погрдни графити који су исписивани на српским сакралним објектима јесу нпр. „Алаху Екбер”, као и на албанском језику слоган „Уклоните ову цркву одавде, само муслимана има ту” и „Не желимо цркве, желимо џамије...ислам је једина права вера”.

ских објеката на Косову и Метохији. Ваља напоменути да се ради само о званично забележеним и пријављеним инцидентима од стране српских институција.

Подаци из последње четири године указују да се уништавање српских сакралних објеката на Косову и Метохији смањује, али да број етнички мотивисаних напада на српско становништво, објекте и институције остаје непромењен. Иако долази до директног смањења скрнављења и уништавања српских сакралних објеката, као што наведена анализа показује, стање српске културне баштине на Косову и Метохији се не побољшава, зато што се у исте објекте недовољно улаже, тако да зубом времена ти објекти пропадају. Отежавајућу околност представља и геополитички фактор и сам статус јужне српске покрајине у оквиру Републике Србије који отежава управљање и заштиту српске културне баштине на територији Косова и Метохије. Сложена историја међусобних етничких односа и колективно памћење сукоба између различитих етнорелигијских група утиче на будућност и суживот народа на овом простору Балкана.²⁸

Такође, други фактори који утичу на поткопавање осећаја заједништва и припадности српском идентитету се не смањују, тако да се из наведене анализе не може изоловано закључити да постоји директна веза између смањења напада на српске сакралне објекте и очувања српског идентитета на простору Косова и Метохије. Јасно је да још увек постоји организовано и намерно скрнављење и уништавање српских сакралних објеката, чији је циљ брисање сваког трага о постојању хришћанске цивилизације и српске културне баштине на простору Косова и Метохије. Очување српске културне баштине на територији Косова и Метохије велики је изазов, али и обавеза не само Републике Србије, већ и међународне заједнице, будући да овај простор представља центар културног и сакралног наслеђа изузетне вредности, које сведочи о присуству разноврсних етничких група, религија и култура.

Закључак

Валоризација заштите српске културне баштине на простору Косова и Метохије је у директној вези са очувањем верског, политичког и националног српског идентитета. Заштита српске културне баштине на простору Косова и Метохије је неопходна, јер нигде на свету није забележено толико разарање културно-историјског наслеђа једног народа, као што је то случај са девастацијом српске културне баштине на Косову и Метохији. Размере уништења и оштећења српских сакралних објеката могу се само делимично сагледати из бројчаних података, јер уништење манастира и цркава подразумева и страдање дела уметности, икона, књига и других значајних архивалија.

У временском периоду од 1999. до 2004. године уништено је 30 сакралних објеката, односно српских манастира и цркава, док је у мартовском погрому уништен

28 Lazović, D., Stanković, Đ. Heterogeneity of religious identities and its influence on ethnic conflicts in the Western Balkans, in: *Religion in the International Conflicts of the Modern World*, (2024), Belgrade: Institute of Social Sciences, p. 31.

чак 31 српски сакрални објекат. Поред физичког уништења и оштећења верских објеката, на Косову и Метохији одвија се и паралелни процес присвајања српске културне и духовне баштине од стране тзв. косовских институција. У последње четири године, од 2021. до 2024. године, забележено је чак 64 инцидента нарушавања српске културне и црквене баштине на простору Косова и Метохије.

Иако више нема системског и организованог уништавања српских сакралних објеката, број етнички мотивисаних напада, како на становништво, тако и на црквене објекте, остаје велики и забрињавајући. Статус српске културне баштине на Косову и Метохији је посебно угрожен у условима геополитичких превирања и нерешеног статуса јужне српске покрајине, што додатно отежава управљање и заштиту српских културних добара.

ЛИТЕРАТУРА:

- Глишић М. Анализа истине о обнови, у: *Неодржива обнова: како се сироводи Меморандум о обнови српских светиња на Косову и Метохији*. (2008) Београд, Грачаница: Влада Републике Србије, Министарство за Косово и Метохију, Епархија рашко-призренска и косовско-метохијска, стр. 55–84.
- Етнички мотивисани инциденти на Косову и Метохији, 2021–2024. (2024) Влада Републике Србије, Канцеларија за Косово и Метохију, 14. децембар 2024. Доступно на: <https://www.kim.gov.rs/incidenti-kim.php>
- Jović-Lazić, A. (2004) *Zaštita kulturne baštine na Kosovu i Metohiji, Međunarodni problemi* 56 (4), Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, str. 465–489.
- Костић, С. (09. март 2005) Битка за споменике културе на Косову, име је знак, *Време*.
- Лазовић, Д. (2024) Самовиктимизујући наратив као препрека међурелигијском дијалогу у Босни и Херцеговини, *Религија и толеранција* 22 (42), стр. 265–266.
- Lazović, D. and Stanković, Đ. Heterogeneity of religious identities and its influence on ethnic conflicts in the Western Balkans, in: *Religion in the International Conflicts of the Modern World* (2024), Belgrade: Institute of Social Sciences, , p. 31.
- Lončar, J. Kulturna baština na Kosovu: Isključivanje manjina kroz inkluzivno zakonodavstvo, u: *Figura neprijatelja: preosmišljavanje srpsko-albanskih odnosa*, priredili Pavlović, A., Zaharijević, A., Halili, R. i Pudar, D. G. (2015), Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu, , str. 409–427.
- Марковић, Г. (2015) *Зоне заштитне српских манастира на Косову и Метохији*, докторска дисертација, Архитектонски факултет, Универзитет у Београду, Београд.
- Медојевић, Ј. и Милосављевић, С. (2022) Уништавање српских цркава и манастира на Косову и Метохији од 1999. до 2022. године: културно географске детерминанте, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* 52 (4), Косовска Митровица: Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет, стр. 237–256.
- Milović, M. i Baltezarević, B. (2022) Pasivnost Privremenih kosovskih institucija i dela međunarodne zajednice u pogledu napada na srpsku kulturnu i duhovnu baštinu na KiM i pokušaj njenog prisvajanja, *Megatrend revija* 19 (2), str. 209–218.

- Николић, М., Вукотић Лазић, М. и Ротер Благојевић, М. (2021) Споменици светске културне баштине на Косову и Метохији – проблеми и перспективе заштите, *Архитектура и урбанизам*, стр. 89–99.
- Павличић, Ј. Српско споменичко наслеђе на Косову и Метохији у светлу савремених теорија о културној баштини у: *Умјеничко наслеђе српског народа на Косову и Метохији, историја, идентитет, ујроженост, заштита*, приредили Војводић, Д. и Марковић, М. (2017), Београд: САНУ, стр. 485–505.
- Радовановић, Д. и Ћекић, М. После усвајања Резолуције 1244 (1999–2017) у: *Српско умјеничко наслеђе на Косову и Метохији: идентитет, значај и ујроженост*, приредили Марковић, М. и Војводић, Д. (2017), Београд: САНУ, стр. 70–73.
- Radović, V., Katanić, Z. i Pezo, L. (2018) Valorizacija srpskog kulturnog-istorijskog nasleđa Kosova i Metohije, *TIMS.Acta* (12), Novi Sad: Fakultet za sport i turizam, str. 5–15.
- Самарџић, С. Увод, у: *Неогржива обнова: како се сироводи Меморандум о обнови српских светиња на Косову и Метохији*, (2008), Београд, Грачаница: Влада Републике Србије, Министарство за Косово и Метохију, Епархија рашко-призренска и косовско-метохијска, стр. 7–13.
- Светиње и културна добра уништени у мартовском погрому (2024) Министарство културе Владе Републике Србије и Музеј у Приштини (са измештеним седиштем), стр. 23–48. Доступно на: https://www.media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/unisteno_mart2004.pdf
- Stanković, Đ. i Topalović, M. (2023) Značaj kulture pamćenja za izgradnju kolektivnog identiteta i ontološke bezbednosti: studije slučaja Japana i Kosova, *Politička misao* 60 (3), str. 123–145.
- Stevanović, M. i Đurđević, D. (2021) Kulturno nasleđe na KIM u svetlu primene rezolucije 1244 Saveta Bezbednosti UN, *Megatrend revija* 18 (2), Beograd: Megatrend Univerzitet, str. 185–204.
- Судбина културне баштине на Косову и Метохији. (2024) Министарство културе Владе Републике Србије и Музеј у Приштини (са измештеним седиштем), стр. 17–21. Доступно на: https://www.media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/sudbina_kulturne_bastine.pdf
- Темерински Давидов, А. Успостављање система институционалне заштите споменика и резултати конзерваторско-рестаураторских радова на Косову и Метохији у: *Умјеничко наслеђе српског народа на Косову и Метохији, историја, идентитет, ујроженост, заштита*, приредили Војводић, Д. и Марковић, М. (2017), Београд: САНУ, стр. 443–464.
- Уништена и оштећена културна добра на Косову и Метохији у пеироду од 1999. до 2000. године. (2024) Министарство културе Владе Републике Србије и Музеј у Приштини (са измештеним седиштем), стр. 49–69. Доступно на: https://www.media.srbija.gov.rs/medsrp/dokumenti/unisteno_osteceno_1999-2004.pdf
- Čvorović, G. (26. novembar 2024) Srpski manastiri osvetlili UNESCO: Izložba o Dečanima, Gračanici, Pečkoj Patrijaršiji i Bogorodici Ljeviškoj u Parizu, *Novosti*.

Đurđica Stanković

Institute of Social Sciences, Belgrade

CULTURAL HERITAGE OF KOSOVO AND METOHİJA
PRESERVING IDENTITY IN TIMES OF CRISIS AND GEOPOLITICAL
TURBULENCE

Abstract: Monasteries and churches in Kosovo and Metohija are among Europe's most endangered cultural heritage sites. The problem of preserving Serbian medieval monasteries and churches is complicated in times of crisis and unresolved geopolitical issues and the status of the southern Serbian province. The paper analyses the state and prospects of cultural heritage in Kosovo and Metohija. The main research question that the author will try to answer is: does the destruction of cultural heritage in Kosovo and Metohija undermine the identity of the Serbian people? It is concluded that the preservation of cultural heritage is directly related to the preservation of Serbian identity in Kosovo and Metohija. Valorisation of cultural heritage in Kosovo and Metohija in the function of preserving Serbian identity is a way to create a more favourable climate for the coexistence of different ethnic groups and their reconciliation after decades of conflict. In an attempt to answer the research question, the author uses the historical method, content analysis and discourse analysis.

Key words: *cultural heritage, churches, monasteries, Kosovo and Metohija, identity*